

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Anna Jensen, *Die Zukunft der Orthodoxie-Konzilspläne und Kirchenstrukturen*
— Mit einem Vorwort von Metropolit Damaskinos, Benziger Verlag, Zürich-
Einsiedeln-Köln 1986, σελ. 384.

Τὸ ὀγκῶδες τοῦτο ἔργον, —τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ὡς 14ος τόμος τῆς ὑπὸ τῶν Eberhard Jüngel, Walter Kasper, Hans Küng, Jürgen Moltmann ἐκδιδομένης σειρᾶς «Ökumenische Theologie»—, ἐγράφη ὑπὸ τῆς διακεκριμένης ρωμαιοκαθολικῆς θεολόγου Anna Jensen. Αὕτη, γεννηθεῖσα τῷ 1941, ἔζησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν Γαλλίᾳ εἰς κοινότητα τάγμα-τος Βενεδικτίνων καὶ ἐσπούδασε Θεολογίαν ἐν Τουλούζῃ, Παρισίοις καὶ Τυβίγγῃ. Νῦν ἀνήκει εἰς τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Τυβίγγης Ἰνστιτούτου διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν ἔρευναν καὶ ἐργάζεται κυρίως εἰς τὸν ἐρευνητικὸν τομέα «Γυνὴ καὶ Χριστιανισμός», διακριθεῖσα εἰς τὴν παρουσίᾳσιν εὐστόχων κριτικῶν δημοσιευμάτων, ἀναφερομένων εἰς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ συγγραφεὺς εἶναι γνωστὴ διὰ τὴν ἀρίστην γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὑπ' αὐτῆς δαψιλεστάτης χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς θεολογικῆς βιβλιογραφίας καὶ ἐκ τῆς ὑπ' αὐτῆς μεταφράσεως τῶν σχετικῶν κειμένων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς. Ὁ ὑπογράφου-μενος γνωρίζει τὴν ἑλληνομάθειαν τῆς συγγραφέως καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχει μεταφράσει ἄριστα εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν —τό γε νῦν ἔχον πρὸς προσωπικὴν ἰδιωτικὴν χρῆ-σιν— τὴν διδακτορικὴν διατριβὴν αὐτοῦ «Ἡ χειροτονία ἢ χειροθεσία τῶν διακονισσῶν».

Τὸ ὡς ἄνω ἐκ 386 σελίδων ὀγκῶδες ἔργον αὐτῆς —ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὸ μέλλον τῆς Ὀρθοδοξίας» καὶ ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον «(Προπαρασκευαστικά) σχέδια διὰ τὴν (μεγάλην) Σύνοδον καὶ ἐκκλησιαστικὰ δομὰ»— μετὰ λίαν κατατοπιστικὸν Πρόλογον τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ (σελ. 11-18) καὶ μετὰ σχετικὴν Εἰσαγωγὴν τῆς συγγραφέως, ἀναφερομένην εἰς τὸ ζήτημα τῆς συγκλήσεως τῆς πανορθόδοξου συνόδου (σ. 19-21), περιλαμβάνει τρία μέρη.

Τὸ Α' μέρος (σελ. 23-98) παρουσιάζει τὰ ἐξωτερικὰ πλαίσια τῆς προετοιμασίας τῆς Συνόδου, ἥτοι τὰ κυριώτερα προπαρασκευαστικὰ στάδια αὐτῆς, τὴν σχετικὴν ἱστορικὴν κληρονομίαν καὶ ὑποθήκην τοῦ Βυζαντίου μετ' ἐπισημάνσεως τῶν ἰδιαιτεροτήτων τῆς ρωσικῆς παραδόσεως, τὸ καθεστῶς τῶν ὀρθοδόξων αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, τὴν συμμετοχὴν αὐτῶν εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν καὶ τὴν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ σημερινὴν θεολογικὴν πραγματικότητα.

Τὸ Β' μέρος (σελ. 99-224) παρουσιάζει τὴν ἐσωτερικὴν διαδικασίαν τῆς πορείας πρὸς τὴν Σύνοδον, ἥτις δυσχεραίνεται ἐκ τῆς διαιρέσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἐκ τοῦ μεγάλου προβλήματος τῆς γενικῆς ἀποδοχῆς (Rezeption) τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων καὶ ἐκ τῆς ἀντιμετωπίσεως θεμελιωδῶν ἐκκλησιολογικῶν προβλημάτων καὶ αἰτημάτων.

Τὸ Γ' μέρος (σελ. 225-333) παρουσιάζει τὰς σχετικὰς ἀποφάσεις πανορθοδόξων συνάξεων (Κωνσταντινουπόλεως 1923, Βατοπεδίου 1930, Ρόδου 1961, Chambézy 1968, 1971, 1976 καὶ 1982).

Εἰς τὸ τέλος παρατίθενται ἐξαιρετοὶ κριτικαὶ ὑποσημειώσεις, παράρτημα ἀναφέρον

τοὺς χρησιμοποιηθέντας συνοδικοὺς κανόνες, βραχυγραφίας καὶ θαυμασιῶς ἐνημερωμένην βιβλιογραφίαν.

Ἡ συγγραφεὺς Anne Jensen μετὰ καταπληκτικῆς γνώσεως τῶν διορθοδόξων ἐκκλησιολογικῶν ζυμώσεων καὶ μετὰ λίαν ἐπιτυχοῦς ἐπιλογῆς καὶ ἀξιολογήσεως τοῦ σχετικοῦ ἱστορικοῦ καὶ θεολογικοῦ ὕλικου καὶ ἐντάξεως αὐτοῦ εἰς τὰς ὀργανικὰς συναρτήσεις αὐτοῦ συνέγραψεν ἓν ἐξαιρετὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς κατατοπίζει τὸν δυτικὸν κόσμον περὶ τῆς σημερινῆς Ὁρθοδόξιας καὶ περὶ τῶν μελλοντικῶν προοπτικῶν αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου βοηθεῖ καὶ τοὺς Ὁρθοδόξους νὰ ἀναζωπυρήσουν τὴν περὶ αὐτῶν γνώσιν καὶ τὴν αὐτοσυνειδησίαν των καὶ τρίτον εἶναι χρησιμώτατον βοήθημα εἰς τοὺς διορθοδόξους καὶ οἰκουμενικοὺς διαλόγους. Ὡς τονίζει ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνὸς ἐν τῷ Προλόγῳ αὐτοῦ, τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον «ὐπὸ διπλῆν ἐποψίν παρουσιάζει σπουδαίαν συμβολήν: Ἐξ ἑνὸς πληροφορεῖ διεξοδικῶς καὶ θεμελιωδῶς περὶ τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐξ ἑτέρου αἱ ἐξελίξεις αὐτὰ ἐξετάζονται καὶ ἀξιολογοῦνται ὑπὸ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν προοπτικὴν... Ἡ συγγραφεὺς ἔχει συνειδησίην τῶν σχετικῶν δυσκολιῶν καὶ «προσπαθεῖ νὰ ἐρευνήσῃ τὰς συγχρόνους τάσεις ἐν συναρτήσει μετὰ τῶν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ προὔπαρχουσῶν τάσεων καὶ καταστάσεων, εἰς ἐκκλησιολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Ἡ προσπάθεια τῆς συγγραφῆς νὰ προσδιορίσῃ τὸ ἐκκλησιολογικὸν πλαίσιον, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν αἱ σημεριναὶ ἐξελίξεις ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι χαρακτηριστικὴ ποιότης τῆς ἐργασίας» (σελ. 11-12). Ἐπι πλέον ἡ συγγραφεὺς συναρτᾷ τὴν ἐξέτασιν πολλῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων (λ.χ. τῆς βυζαντινῆς «συμφωνίας» αὐτοκράτορος καὶ ἱερωσύνης, τοῦ θεσμοῦ τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τῆς θέσεως τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῆς συνοδικότητος καὶ τῆς καθολικότητος, τῶν «πρεσβείων», τοῦ «πρωτείου», τῆς σχέσεως Κράτους καὶ Ἐκκλησίας», τῆς «τρίτης Ρώμης») πρὸς τὴν ὅλην διορθόδοξον καὶ διεκκλησιαστικὴν προβληματικὴν, βεβαίως «ὐπὸ τὴν προοπτικὴν τῶν εἰδικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως» καὶ τῶν προσωπικῶν ἐπιλογῶν τῆς συγγραφῆς.

Ἡ ἐκκλησιολογικὴ θεμελιωσις τῆς ὅλης ἐρεύνης, ἥτις παρουσιάζεται ἐν τῷ λαμπρῷ καὶ ἐξαιρετῷ βιβλίῳ τῆς Anne Jensen, δικαιολογεῖ τὸ εἰς τὸ τέλος τοῦ Προλόγου αἴτημα τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἑλβετίας, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ θεολογικὸς διάλογος πρέπει νὰ ἐντάσσεται εἰς τὴν ὀργανικὴν ὁλότητα τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. «Οἱ λόγοι δὲν ἔχουν προτεραιότητα πρὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ ἔχει προτεραιότητα πρὸ τῶν λόγων, οἱ ὅποιοι ἐκφράζουν αὐτήν» (σελ. 18).

Εὐχόμεθα νὰ ἴδωμεν καὶ ἕτερα ἔργα τῆς συγγραφῆς, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Χρῖ σ τ ο υ Θ. Κ ρ ι κ ῶ ν η, Ἐπικούρου Καθηγητοῦ, *Ἡ Ἐκκλησία ἀθθεντικὸς ἐρμηνευτῆς τῆς ἐν Χριστῷ Θείας Ἀποκαλύψεως*, Θεσσαλονίκη, 1984, σελ. 104.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐργασίας ταύτης κ. Χρῖστος Θ. Κρικῶνης, Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης εἶναι ἤδη γνωστὸς ἐκ παλαιότερων ἐργασιῶν του, ἐν αἷς καὶ ἡ ἐξαιρετὸς εὐσύντοπος ἐργασία του «Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον».

Ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ ὁ κ. Κρικῶνης διαπραγματεύεται εὐρύτατον καὶ σπουδαῖον θέμα τῆς θεολογικῆς προβληματολογίας, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀλληλεξάρτησιν Ἀγίας Γραφῆς καὶ Ἱερᾶς Παραδόσεως.

Ἐν τῷ Π ρ ο λ ό γ ω (σελ. 9-10) τονίζεται ἡ διάσπασις τῆς Ἐκκλησίας τόσον ἐκ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ μοναρχικοῦ διοικητικοῦ πρωτείου καὶ ἀλαθῆτους τοῦ Πάπα, τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὑπέρβασις τῆς Παραδόσεως, ὅσον καὶ ἐκ τῆς ἀρνήσεως πάσης αὐθεντίας ἐκ μέρους τῶν Προτεσταντῶν. Τὰ δύο ταῦτα ἄκρα ἀποφεύγονται ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ.

Ἐν τῇ Εἰ σ α γ ω γ ῆ (σελ. 15-17) ἐξαιρεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν Ἀποστόλων διεφυλάχθη ὑπὸ τῶν Πατέρων ὡς ζῶσα Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία εἶναι καὶ Πατερικὴ.

Ἐν τῷ Α' κ ε φ. (σελ. 19-44), ὅπερ εἶναι διαπραγματεύσις «περὶ τῆς Ἀποστολικῆς Παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας», προβάλλει ὅτι α) ἡ προφορικὴ Παράδοσις εἶναι μέσον μεταβιβάσεως τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως· β) ἡ Παράδοσις ἐκφράζει τὴν ἐμπειρίαν τῆς Ἐκκλησίας, γ) διαμορφώνει τὴν ζωὴν καὶ τοὺς θεσμοὺς τῆς Ἐκκλησίας καὶ δ) παρέχει κύρος εἰς τοὺς ἀντιαιρετικούς ἀγῶνας.

Τὸ Β' κ ε φ. (σελ. 45-57), ὅπερ τονίζει ὅτι ἡ Παράδοσις εἶναι «συντελεστὴς ἐνόητος τῆς Ἐκκλησίας», α) ἔνθεν μὲν παρουσιάζει τὴν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐνόητον ἐν τῇ ποικιλομορφίᾳ, β) ἐτέρωθεν δὲ ἐξαιρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Παράδοσις ἐμψυχώνει τὴν ἐκκλησιαστικὴν συνείδησιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἡ ἀναγνώρισις τοῦ κύρους καὶ αὐτῶν τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων.

Τὸ Γ' κ ε φ. (σελ. 58-91) προβάλλει τὴν Ἐκκλησίαν ὡς «ὑπέρτατον κριτήριον κατανοήσεως τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως». Εἰδικώτερον ἐν τῷ κεφ. τούτῳ τονίζεται ὅτι α) μόνον ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας δύναται νὰ γίνῃ αὐθεντικὴ ἐρμηνεῖα τῶν Ἁγίων Γραφῶν· β) αὐθεντικὸν ὄργανον τῆς ἀλαθῆτους διατυπώσεως τῆς πίστεως εἶναι κυρίως ἡ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος· γ) εἶναι ἀναγκαῖα πάντοτε ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ δ) ἡ Πατερικὴ μαρτυρία εἶναι ἐγγύησις ὀρθῆς ἐρμηνείας τῶν Ἁγίων Γραφῶν.

Τέλος (σελ. 93-103) παρατίθεται δαψιλῆς σχετικὴ ἑλληνικὴ καὶ ξένη βιβλιογραφία.

Ἡ περὶ τῆς ὀ λόγος μονογραφία, διακρινομένη διὰ μεθοδικὴν διάταξιν, σαφῆναι διατυπώσεως, πλουσίαν χρῆσιν τῶν πηγῶν καὶ πλοῦτον εὐστόχων ὑποσημειώσεων, ἀποτελεῖ ἀξιολογωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν διαφώτισιν ἐνὸς θέματος, ὅπερ εὑρίσκεται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τῶν σημερινῶν διεκκλησιαστικῶν συζητήσεων καὶ οἰκουμενικῶν διαλόγων.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Χ ρ ί σ τ ο υ Θ. Κ ρ ι κ ὶ ὶ ν η, *Προλεγόμενα* εἰς τὴν ἐπανεκδόσιν τοῦ Περιοδικοῦ «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια Κωνσταντινουπόλεως 1880-1923» καὶ τοῦ παραρτήματος αὐτῆς «Ὁ Νέος Ποιμὴν 1919-1923». Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Κληρονομίας», τόμ. 16, τεῦχος Β', 1984, ἐκδ. «Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν», Θεσσαλονίκη 1986, σελ. α'-η' + 273-342.

Πρόκειται περὶ λίαν ἐπιμελημένης καὶ λίαν διαφωτιστικῆς μελέτης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὰ Προλεγόμενα τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν ὡς ἔνω περιοδικῶν, ἧτις πραγματοποιεῖται μερίμνη τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ «Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν», ὅπερ ἔχει, ὡς γνωστόν, διεθνῆ ἀκτινοβολίαν καὶ προβάλλει τὴν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν πατερικὴν καὶ σημερινὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ γραμματεῖαν.

Ὁ κ. Κρικῶνης, ἀφοῦ ἀναφερθῆ εἰς τὰ τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν περιοδικῶν, ἐπισημαίνει εὐστόχως τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰ περιστατικὰ καὶ τὸν προγραμματισμὸν τῆς ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκδόσεως τῶν περιοδικῶν τούτων καὶ εἰς τὰ περιεχόμενα

αὐτῶν, τὰ ὅποια περιλαμβάνουν α') εἰδήσεις ἐκκλησ. φύσεως· β') ἄρθρα, ἀναφερόμενα εἰς τὰ προνόμια καὶ τὰ δίκαια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου· γ') ἐκδόσεις σπουδαίων ἀνεκδότων κειμένων, ἐπισήμων ἐγγράφων, μελετῶν· δ') ἐκδόσεις διατριβῶν καὶ πραγματειῶν· ε') μελέτας ἀπολογητικὰς, κατηγορητικὰς, ἐρμηνευτικὰς, ποιμαντικὰς, ἱστοριοερασιολογικὰς· στ') στατιστικὰς γνώσεις καὶ πληροφορίας τῆς ζωῆς καὶ δράσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Γένους καὶ ζ') τὴν ὅσον τὸ δυνατόν εὐρυτέραν ἔκφρασιν τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν κόσμον, τοῦθ' ὅπερ ἐξυπηρετεῖτο ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ «Νέος Ποιμὴν».

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Κρικίωνη εἶναι ἄριστος κατατοπιστικὸς καὶ κριτικὸς ὁδηγὸς εἰς πάντας, ὅσοι θὰ θελήσουν νὰ ἐντρυφήσουν εἰς τοὺς τόμους τῶν δύο πατριαρχικῶν περιοδικῶν, τὰ ὅποια διὰ γοργοτάτου ρυθμοῦ ἐκδίδονται ἀξιεπαίνως ὑπὸ τοῦ εἰρημένου «Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν».

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Χρῖστου Θ. Κρικίωνη, *Θεοδώρου Β' Λασκάρεως Περί Χριστιανικῆς Θεολογίας Λόγοι*, ἔκδ. «Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν», Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 230.

Ἡ καὶ ἐξ ἐπόψεως αἰσθητικῆς λαμπρὰ περὶ ἧς ὁ λόγος ἔκδοσις τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ «Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν» ἐμπλουτίζει τὴν ἑλληνικὴν καὶ ξένην βιβλιογραφίαν, διότι παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν πρωτότυπον θεολογικὴν ἐργασίαν.

Ὡς ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνει ὁ κ. Κρικίωνης ἐν τῷ Π ρ ο λ ὄ γ ω (σελ. 9-10), «περὶ τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως ὡς αὐτοκράτορος ἀρκετὰ ἔχουν γραφῆ κατὰ καιροὺς εἰς τὰς διαφόρους ἱστορικὰς περὶ τοῦ Βυζαντίου μελέτας· ἐπίσης ὡς συγγραφέως ἔχουν ἀναφερθῆ πολλὰ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκδόσεως μεμονωμένων, μᾶλλον ἀσημάντων καὶ δευτερευούσης σημασίας ἔργων του. Συνολικῆ ἤμως παρουσίας τοῦ θεολογικοῦ ἔργου του ἐπιχειρεῖται τὸ πρῶτον, ὡς νομίζομεν, διὰ τῆς παρουσίας πραγματείας. Τοῦτο καθίσταται δυνατόν διὰ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἀνεκδότων μέχρι τοῦδε θεολογικῶν Λόγων του καὶ διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, μεθ' ὧν βεβαίως τῶν σχετικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἐμφανίζονται. Διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἀποκαλύπτεται καὶ μία ἄλλη πτυχὴ τῆς προσωπικότητος τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β' Λασκάρεως, ἡ ὅποια ὀλίγον ἦτο γνωστὴ καὶ ἐλάχιστα εἶχε παρουσιασθῆ μέχρι σήμερον· πρόκειται περὶ τῆς θεολογικῆς ἄμα καὶ φιλοσοφικῆς συγκροτήσεως αὐτοῦ».

Τὸ Α' κ ε φ. (σελ. 15-21) παρουσιάζει τὰ ἱστορικὰ καὶ πνευματικὰ πλαίσια, ἐν τοῖς ὁποίοις ὁ Θεόδωρος Β' ἀνέπτυξε τὴν προσωπικότητά του, ἥτις διεκρίθη τόσον διὰ τὴν ὀλην ἀνθρωπιστικὴν μόρφωσίν της, ὅσον καὶ διὰ τὰ χαρίσματα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἔχη εἰς ἡγεμονίαν.

Τὸ Β' κ ε φ. (σελ. 22-40), ἀναφερόμενον εἰς τὰς «πνευματικὰς ἀναζητήσεις τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως», παρουσιάζει ἀφ' ἐνὸς τὰ μαθηματικὰ του ἐνδιαφέροντα, τὰ ὅποια εἶναι ἐκδηλα ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ «Κοσμικὴ Δήλωσις», «Περὶ φυσικῆς Κοινωνίας» καὶ «Περὶ Χριστιανικῆς Θεολογίας»· ἀφ' ἑτέρου τὰς φιλοσοφικὰς του τάσεις, αἵτινες ἐν τοῖς εἰρημένοις ἔργοις κατοπτρίζονται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δαψιλῆ γνώσιν καὶ χρῆσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας· καὶ τρίτον τὴν ζωηρὰν θρησκευτικὴν του προδιάθεσιν, ἥτις τὸν ὠδήγησεν εἰς ἐναρμόνισιν Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας, εἰς τὸ νὰ γίνῃ μοναχὸς καὶ εἰς τὸ νὰ συνθέσῃ τὸν Μέγαν Παρακλητικὸν Κανόνα εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, «τοῦ ὁποίου οἱ στίχοι καὶ ἡ

μελωδία συγκινοῦν καὶ καταλύσσουν τὰς καρδίας τῶν εὐλαβῶν Χριστιανῶν εἰς ὅλας τὰς ὀρθοδόξους χώρας καὶ μέχρι σήμερον εἰς ἀμείωτον βαθμόν» (σελ. 37-38).

Τὸ Γ' κ ε φ. (σελ. 41-63), ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τοὺς περὶ Χριστιανικῆς Θεολογίας λόγους, ἐξετάζει τοὺς χρησιμοποιηθέντας χειρογράφους κώδικας, τὴν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν αὐτῶν, τὴν κατάστασιν τοῦ κειμένου, τὰ περιστατικά τῆς συγγραφῆς αὐτῶν καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν θεολογικὴν, φιλοσοφικὴν καὶ καθ' ὅλου ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν τοῦ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως. Ὁ κ. Κρικῶνης εὐστόχως ἀναλύει τὸ περιεχόμενον αὐτό, ἐπισημαίνων ὅτι ὁ α' λόγος παρουσιάζει τὰ κατηγορήματα τοῦ ὄντος ὁ β' λόγος τονίζει ὅτι τὸ ὄν ἐστὶν Ἐν, εἶναι ταυτὸ πρὸς ἑαυτό, ἀνευ στάσεως καὶ μίξεως, ἄχρονον καὶ ἀμιγές· ὁ γ' λόγος ἐξαιρεῖ ὅτι τὸ Ἐν ἐστὶ Τρία, παρουσιαζόμενον ὡς πατρότης, υἱότης καὶ πνοή· ὁ δ' λόγος ὁμιλεῖ περὶ θεωνυμίας, ἥτις περὶ τοῦ πλήθους τῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Θεὸν οὐχὶ ὡς ἐκ τῆς κατανοήσεως τῆς ἀκαταλήπτου θείας οὐσίας, ἀλλ' ἐκ τῆς θεοσημείας τῶν ἐνεργημάτων Του· ὁ ε' λόγος εἶναι στοχασμὸς περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως· ὁ στ' λόγος καὶ ὁ ζ' λόγος εἶναι δύο λόγοι Κατὰ Λατίνων περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πρωτοφανῆ διὰ τὴν ἐποχὴν του ὕμνον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος· τέλος ὁ η' λόγος ἀναφέρεται εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἥγουν περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὸ Δ' κ ε φ. (σελ. 64-81) παρουσιάζεται θεολογικὴ ἀνάλυσις τῶν ὡς ἄνω λόγων, οἵτινες «εἶναι κατ' ἐξοχὴν θεολογικοί, διερευνῶντες τὰ θεμέλια τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας. Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ μαθηματικὴ δομὴ τῆς διαπραγματεύσεως δὲν παρεμποδίζει κατ' οὐδένα τρόπον τὴν θεολογικὴν ἔκφρασιν» (σελ. 64). Κατὰ τὴν θεολογικὴν ταύτην ἀνάλυσιν, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐκτενεστέρα καὶ πλέον συνθετικὴ, ὁ κ. Κρικῶνης παρουσιάζεται ὡς διαθέτων ἀξιολογώτατον θεολογικὸν στόχαστρον.

Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ ἔργου (σελ. 85-160) παρουσιάζει τὸ Κείμενον τῶν ὀκτὼ λόγων τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας διὰ πρώτην φοράν μετὰ κριτικῆς ὑπομνήματος. Ἐν σελ. 161-182 παρουσιάζεται ὁ Λόγος Ἀπολογητικὸς πρὸς ἐπίσκοπον Κοτρῶνης κατὰ Λατίνων Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ εἰς τὰς σελίδας 182-229 παρατίθενται πλουσιωτάτη Βιβλιογραφία (Πηγαί-Μελέται-Βοηθήματα), Εἰκόνες χειρογράφων, τόπων, οἰκοδομημάτων, νομισμάτων κ.λπ. καὶ Εὐρετήριον ὀνομάτων, ἐνομιῶν καὶ πραγμάτων.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Κρικῶνη, —ἥτις ὑπερνίκησε πολλὰς καὶ μεγάλας δυσχερείας προερχομένας ἐκ τῆς κακῆς καταστάσεως καὶ κατατάξεως τῶν φύλλων τῶν χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων κωδίκων ὡς καὶ τῆς ἰδιομορφίας αὐτῶν—, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴν συμβολὴν εἰς τὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς θεολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ὅθεν ὀφείλονται εὐχαριστίαι τόσον εἰς αὐτόν, ὅσον καὶ εἰς τὸ «Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν».

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Χρυσόστομου (Ζαφείρη) Περιστερίου, Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (Ἀναμνήσεις-Βιώματα-Ὁραματισμοί), Ἀθήναι 1984, σελίδες 413, μετ' εἰκόνων.

Ἀρχικὰ ἡ ἐργασία αὐτὴ ἐδημοσιεύετο εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἐκκλησίαν», ἐπὶ μίαν τριετίαν περίπου, 59 (1982) 391/4 — 62 (1985) 235/7. Τώρα, πού εὐρισκόμεθα εἰς μίαν χρονίαν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸ 1982-1985, ὁπότε διὰ πρώτην φοράν ἤρχιζεν ἡ ἐμφάνισις τῆς μελέτης ταύτης, ἐνθουοῦμαι τὴν προσημῶν πολλῶν ἀπὸ ἡμᾶς διὰ τὸ τί θὰ ἐπηκολούθει εἰς τὴν συνέχειαν. Νομίζω, ἐκφράζων καὶ τὰς γνώμας πολλῶν τότε ἀναγνωστῶν, ὅτι τοῦτο ὑπῆρξεν ἐν εὐχάριστον ἀνάγνωσμα δι' ὅλους μας. Μετὰ τὴν ἐντύπωσιν τῶν συνεχειῶν ἐκεῖνων

εἰς ἓνα τόμον τῶν 400 περίπου σελίδων, ὁ μητροπολίτης Περιστερίου Χρυσόστομος μᾶς προσφέρει μιαν ἀνθοδέσμη ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις, τὰ βιώματα καὶ τοὺς δραματισμούς του γύρω ἀπὸ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης.

Ὅπως λέγεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα, ἀλλὰ καὶ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ παρόντος βιβλίου, ἔντονος προβάλλει ὁ προσωπικὸς χαρακτήρ ἢ παράγων τοῦ συγγραφέως-μητροπολίτου, ἀποφοίτου τῆς ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης.

Ὁ πίναξ περιεχομένων (σ. 409-413) καταγράφει τὴν ἐσωτερικὴν δομὴν τοῦ ὅλου ἔργου. Ὁ συγγραφεὺς κάμνει πλουσίαν χρῆσιν ὑλικῷ ἀπὸ τὰ πατερικὰ συγγράμματα, ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς καὶ συγχρόνους συγγραφεῖς καὶ λογοτέχνας, ὅπως καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται πρὸς τὴν θεολογίαν εὐρύτερον καὶ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης ἐιδικώτερον. Ἐκτὸς ἄλλων, ὡς βασικὸν βοήθημα διὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης, ἐκλαμβάνεται συχνὰ ἢ τρίτομος διὰ τὴν σχολὴν ταύτην ἐργασία τοῦ γράφοντος (Ἀθῆναι-Θεσσαλονίκη, 1968-1973), τῆς ὁποίας προετοιμάζεται ἡ εἰς ἓνα τόμον, κατόπιν τῆς εἰς βάθος καὶ εἰς ἔκτασιν συμπληρώσεως, προσεχῆς δευτέρα ἐκδοσίς της (σ. 103, 110-111, 138, 140, 154, 185, 217-220, 229-230, 250-253, 256-257, 265, 267-268, 274, 277-282, 284-286, 294-299, 302, 307, 309, 320-321). Εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου περιλαμβάνονται αὐτούσια κείμενα ἀπὸ ἄλλας ἐργασίας (σ. 75, 79, 171, 306 καὶ ἄλλαχού).

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ θεολογικὸν τμήμα τῆς ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ τὸ 1971, ἐπηρέασε καὶ ἐκλόμισε, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ, τὸν συγγραφέα, ὅπως καὶ ὅλους μας. Φαίνεται δὲ νὰ ἀποτελῇ τὸν ἄξονα, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖον γράφει τὰ ἐναυῦθα παρατιθέμενα (σ. 9, 38). Ὁ συγγραφεὺς δὲν σταματᾷ ἐδῶ, ἀλλὰ προτείνει καὶ λύσεις διὰ τὸ μέλλον (σ. 52-58). Ὅμιλεῖ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου του (σ. 11-13, 17-18), διὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς Σχολῆς (σ. 19, ἀλλὰ καὶ εἰς ὑλόκληρον τὸ βιβλίον), προβαίνων συνάμα εἰς μιαν σύγκρισιν καὶ ἓνα παραλληλισμὸν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης πρὸς τὰς ἄλλας Θεολογικὰς Σχολὰς τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου.

Εἰς τὸ βιβλίον συνεχῶς προβάλλει ὁ ὄργανικὸς καὶ ἄρρηκτος δεσμός, ὁ ὕφιστάμενος μεταξὺ τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (σ. 178 καὶ ἄλλαχού), μὲ τὸ δραματικὸν ἐρώτημα, βέβαια τοῦ τί θὰ σημαίη (1971 καὶ ἐξῆς) ἢ τί ἐσήμαινε κατὰ τὸ πρὸ τοῦ 1844 χρονικὸν διάστημα διὰ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἢ ἔλλειψις τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ποῖα δηλαδὴ αἱ ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπιπτώσεις ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου. Ὁ συγγραφεὺς τοποθετεῖ τὴν εἴσοδον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὴν Οἰκουμενικὴν Κίνησιν εἰς τὸ ἔτος 1917 (σ. 115).

Τὸ βιβλίον παρουσιάζει συνολικὰ καὶ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας της τὴν ὅλην ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ὅπως τὴν ἔζησε μὲ τὴν προσωπικὴν του ἐμπειρίαν ὁ μητροπολίτης συγγραφεὺς, καὶ ὅπως ἐπαγιώθη, ὕστερον ἀπὸ πολλὰς δεκαετίας αὐτῆ. Ἔτσι διασώζεται πλούσιον ὑλικόν, ποῦ δὲν ἀνευρίσκειται ἀλλοῦ πουθενά, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς κατὰ τὴν τελευταίαν (Δ') περιόδον τῆς ζωῆς της (1951-1971).

Τὸ ἴδιον ἀσφαλῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὰς βιογραφίας, τόσον τῶν παλαιότερων, ὅσον καὶ τῶν διδασκάλων τοῦ συγγραφέως, δηλαδὴ τῶν συγχρόνων θεολόγων καθηγητῶν αὐτῆς. Ὁ Περιστερίου Χρυσόστομος ἐδῶ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τῆς προσωπογραφίας. Παρουσιάζει τὰ βασικὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ κινεῖται περισσότερον εἰς τὴν διὰ ζωγράφησιν καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου καὶ τῆς δράσεως ἐνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχουν σεβαστὰ καὶ ἀγαπητὰ πρόσωπα, μεταστάντα ἤδη εἰς τὴν αἰωνίαν καὶ ἀγήρω ζωὴν, ἀλλὰ καὶ οἱ εἰς τὴν ζωὴν εὐρισκόμενοι συνάδελφοι καθηγηταί. Ὁ συγγραφεὺς δὲν λησμονεῖ νὰ ἀναφερθῇ καὶ εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης (σ. 348 καὶ ἄλλαχού).

"Άλλα γενικῆς φύσεως ἔργα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν σχολὴν ταύτην, ποῦ ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι: Ἐπετηρὶς Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης, Ἀθῆναι 1980. Γράφουν διάφοροι [Βιβλιοκρισία: Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Ριζάρειος Ἐκκλησιαστικὴ Παιδεία 3 (1984) 393-398]. Ἐστία Ἀποφοίτων Χάλκης «Ὁ Ἱερὸς Φῶτιος», Νῆσος Ἐρατεινή, Νέα Ἰόρκη 1986. Γράφουν Διάφοροι. Ἐπιστημονικὴ Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης, τόμος Α', Ἀθῆναι 1987. Γράφουν Διάφοροι. Εἰς δὲ τὴν προετοιμαζομένην, Θεοῦ θέλοντος, δευτέραν ἐκδοσὶν τῆς ἐργασίας μου περὶ τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης θὰ ὑπάρχη καὶ ἡ πλήρης, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Βλασίου Ἰω. Φειδᾶ, Ἀνδρέας Ἰω. Φυτράκης, *Βίος-Δραῖσις-Ἔργα*, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ΕΕΘΣΠΑ) 26 (1984) δ'-κθ', μετὰ μᾶς εἰκόνας.

Σπυρίδωνος Δ. Κοντογιάννη, *Ἀναγραφή τῶν Ἐπιστημονικῶν Ἔργων καὶ λουπῶν δημοσιευμάτων τοῦ Καθηγητοῦ Ἀνδρέου Ἰω. Φυτράκη (1933-1984)*, ΕΕΘΣΠΑ, σελίδες λα'-ξε'.

Ὁ παρῶν τόμος 26 (1984) τῆς ΕΕΘΣΠΑ ἀφιερῶται εἰς τὸν ὁμότιμον καθηγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀνδρέαν Ἰω. Φυτράκην (Ἀθῆναι 1984, σελίδες α'-ξε', 1-718). Ἐκτὸς τῶν δύο ἀναφερθέντων συγγραφέων, γράφουν ἄρθρα τῆς εἰδικότητός των οἱ κάτωθι: Μ. Α. Σιώτης, Ἀθ. Π. Χαστούπης, Σ. Ἀγουρίδης, Ν. Α. Νησιώτης, Ἀ. Θεοδώρου, Ἡλ. Η. Οἰκονόμου, Στυλ. Γ. Παπαδόπουλος, Ν. Μ. Παπαδόπουλος, Β. Γ. Τσάκωνας, Ἡλ. Δ. Μουτσούλας, Γ. Γρατσέας, Κ. Σκουτέρης, Χρ. Σπ. Βούλγαρης, Ν. Εὐθ. Μητσόπουλος, Μ. Ἀ. Ὀρφανός, Π. Ι. Μπούμης, Γρ. Θ. Στάθης, Π. Β. Πάσχος, Δ. Β. Γόννης, π. Γ. Δ. Μεταλληνός, Χ. Γ. Σωτηρόπουλος, Γ. Β. Ἀντουράκης, π. Ν. Χ. Ἰωαννίδης, Νόννα Δ. Παπαδημητρίου, π. Κ. Ν. Παπαδόπουλος, Γ. Χρ. Εὐθυμίου, Ν. Μ. Καστανᾶς, -Ἔτσι προσφέρουν τὴν ἐκτίμησίν των πρὸς τὸν τιμώμενον καθηγητὴν.

Ἀνδρέας Ἰω. Φυτράκης. Γέννησις: Βαφές, Χανίων, Κρήτη, 10 Αὐγούστου 1910. Στοιχειώδης Παιδείσις: Εἰς τὴν γενέτειράν του. Γυμνασιακαὶ Σπουδαί: Εἰς τὸ γυμνάσιον Βάμου, Χανίων, Κρήτη. Θεολογικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Σπουδαί 1928-1932. Διεύρυνσις Σπουδῶν: Εἰς τὰ πανεπιστήμια τοῦ Μονάχου καὶ Βερολίνου, Γερμανίας. Δρ. Θεολογίας, Θεολογικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1945. Ὑφηγητὴς παρὰ τῇ ἔδρᾳ τῆς ἀγιολογίας, ὑμνολογίας καὶ παλαιογραφίας, 1946. Ἐκτακτὸς Καθηγητὴς, εἰς τὴν αὐτὴν ἔδραν, 1952. Τακτικὸς Καθηγητὴς, 1955. 25 συνεχῆ ἔτη διδασκαλίας. Ἀποχωρεῖ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1976-1977. Ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ αὐτοῦ Πανεπιστημίου.

Ὁ καθηγητὴς τοῦ ἰδίου πανεπιστημίου Βλάσιος Ἰω. Φειδᾶς, μέσα εἰς τὰ περιωρισμένα πλαίσια ἐνὸς βιογραφικοῦ σημειώματος, ἀναπτύσσει ἀριστοτεχνικῶς τὸν βίον, τὴν δράσιν καὶ τὸ ἔργον τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ἀνδρέου Ἰω. Φυτράκη, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει «ἐμπνευσμένον διδάσκαλον καὶ χειραγωγόν [του] εἰς τὰ πρῶτα ἐπιστημονικά [του] βήματα» (σ. θ').

Ἡ Βιογραφία χωρίζεται εἰς δύο ἰσοσκελῆ κάπως μέρη. Α'. Βίος, Δραῖσις (σ. θ'-κβ'). Ἐδῶ περιγράφονται αἱ σπουδαὶ καὶ ἡ προσφορά τοῦ τιμωμένου ἀνδρὸς εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τῆς Ἑλλάδος, τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὴν Ἀποστολικὴν Διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὴν Ριζάρειον Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν

καὶ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, εὐρύτερον, τέλος δὲ ἡ διεθνὴς καὶ δημοσία παρουσία του. Β'. Ὁ Πανεπιστημιακὸς Διδάσκαλος (Ὁ Ἐπιστήμων) καὶ ὁ Ἀνθρωπος (σ. κγ'-κθ'). Ὁ καθηγητὴς Βλάσιος Ἰω. Φειδᾶς, μετὰ τὸ ἔργον του αὐτὸ δίδει ἕνα τύπον περὶ τοῦ τρόπου τῆς συγγραφῆς μιᾶς βιογραφίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἕνα σημαντικὸν τομέα τῆς (Ἐκκλησιαστικῆς) Ἱστορίας.

Εἰς τὴν συνέχειαν ὁ Σπυρίδων Δημ. Κοντογιάννης προβαίνει, κατ' ἐπιστημονικὸν τρόπον καὶ μετὰ πολλῆς προσοχῆς, εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων καὶ τῶν λοιπῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἀνδρέου Ἰω. Φυτράκη (1933-1984), μιᾶς πεντηκονταετίας περίπου, σ. λα'-ξε'.

Ὁ λέκτωρ Σπυρίδων Δημ. Κοντογιάννης δὲν λησμονεῖ ν' ἀπαριθμῆσῃ καὶ τὰς ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ τιμωμένου ἀνδρὸς κρίσεις ἄλλων συγγραφέων.

Ὁ γράφων εἶχε τὸ εὐτύχημα, ν' ἀρχίσῃ τὴν ἀκαδημαϊκὴν του σταδιοδρομίαν (ἰ. Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης) τὴν ἰδίαν δεκαετίαν (1950) μετὰ τὸν τιμωμένον Ἀνδρέαν Ἰω. Φυτράκην καὶ συνεδέθη μετ' αὐτοῦ μετὰ μίαν φιλικὴν δεκαετίαν, ἡ ὁποία συνεχίζεται μέχρι σήμερον. Εἰς τὴν τιμητικὴν προσφορὰν τῶν πολλῶν συναδέλφων, φίλων καὶ μαθητῶν του, προσθέτω τὰ συγχαρητήρια καὶ τὰς καλύτερας μου εὐχὰς πρὸς τὸν τιμωμένον ἀγαπητὸν συνάδελφον.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀθανασίου Ἰ. Δελικωστοπούλου, Ὁρθοδοξία, ἡ σύγκρουσις ἀπόκλιση (Κριτικὴ, παρουσίασις, ἀνάλυσις, σύγκρισις, αὐτοκριτικὴ, δυναμικὴ πορεία), Ἀθήναι, 1986, σελίδες 494. (Ἐκδοσις: Ἐκκλησιαστικόν, Ἐπιστημονικόν καὶ Μορφωτικόν Ἰδρυμα Ἰωάννου καὶ Ἐρριέττης Γρηγοριάδου).

Περιεχόμενα, σ. 9-12. Δυὸ λόγια γιὰ τὸν Ἀναγνώστη, σ. 13-15. Πρόλογος, σ. 17-19. Μέρους Πρῶτο: Ἡ Ὑπόστασις τῆς Ὁρθοδοξίας, σ. 21-112. Κεφάλαια 12. Μέρους Δεύτερο: Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ διηρημένος χριστιανικὸς κόσμος, σ. 113-160. Κεφάλαια 18. Μέρους Τρίτο: Ἡ Ὁρθοδοξία σὲ Συνύπαρξιν, σ. 161-236. Κεφάλαια 8. Μέρους Τέταρτο: Ὁ Ἑλλαδικὸς Χῶρος, σ. 237-449. Κεφάλαια 7. Ἐπίλογος, σ. 438. Ἐπίμετρον, σ. 451-452. Βιβλιογραφία, σ. 453-475. Βραχυγραφίαι, σ. 477. Εὐρετήριον, σ. 479-491. Ἐργασίαι τοῦ συγγραφέως, σ. 493-494.

Ὁ Ἀθανασίου Ἰ. Δελικωστόπουλος, διαιτελέσας ἔκτακτος ἐντεταλμένος καθηγητὴς εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ἀπολογητικῆς καὶ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1972-1975), προσφέρει ἕν ἐνδιαφέρον βιβλίον, ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ὁμιλεῖ διὰ τὴν οὐσίαν τῆς Ὁρθοδοξίας, διὰ τὰς σχέσεις της πρὸς ἑαυτὴν καὶ πρὸς τοὺς ἑκτὸς αὐτῆς καὶ διὰ τὴν θέσιν της εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου αὐτοῦ καταδεικνύει, ὅτι τοῦτο συνιστᾷ μίαν συνολικὴν θεώρησιν τῆς Ὁρθοδοξίας καθ' ἑαυτὴν καὶ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις της πρὸς τὸ περιβάλλον, ὅπουδῆποτε ὑφίσταται. Θίγεται ἐν πληθὸς θεμάτων, μετὰ ἑσωτερικὴν ἐνότητα πάντοτε, βεβαίως μετὰ ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι λέγεται, καλεῖται καὶ γνωρίζεται ὡς Ὁρθοδοξία. «Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι νὰ διατηρήσῃ τὸ διάλογο μέσα σ' ἕνα κόσμον ἑτεροκλήτων καὶ συγκρουομένων ἀπόψεων» (σ. 15). Τὸ βιβλίον ἔχει χαρακτῆρα ἀπολογητικὸν καὶ ἐκκλησιαστικόν. Εἰς ὀρισμένα σημεῖα τὸ ὕφος καθίσταται ἀποφθεγματικόν, ρητορικόν καὶ ἐνθουσιῶδες μετὰ ἐλευθερίαν εἰς τὴν φαντασίαν (σ. 221) καὶ μετὰ τὸνισμὸν τοῦ προσωπικοῦ παράγοντος τοῦ συγγραφέως (σ. 118, 122, 130, 138, 159-160, 302, 375, 444). Ἡ γλῶσσα εἶναι ἀπλή, μετὰ μικρὰς προτάσεις, καταννητῆ. Χρησιμοποιοῦνται τὰ ἐρωτήματα καὶ αἱ ἀπαντήσεις (σ. 28, 168, 177, 196, 201, 205, 255-, 267, 273-274, 283-, 326, 361), οἱ ὀρισμοὶ (σ. 29-, 55, 86-, 95, 221, 392), ἡ δεοντολογία, (25, 26, 34, 39, 44, 46, 47, 62, 69, 83-85, 89, 90, 92, 102, 105, 130, 135,

170, 178, 180, 190, 209, 247, 264, 292, 294, 318, 356, 363, 375, 438-440), ή πιθανολογία, ή αναφορά πρὸς τὰ προηγούμενα και τὰ ἐπόμενα (σ. 39, 74, 79, 120-121, 128, 198, 323, 340). Συναντῶνται τὰ κριτήρια (σ. 277), τὰ αἷτια (σ. 79) και αἱ προϋποθέσεις (σ. 102, 247), αἱ παρεκβάσεις, (σ. 66), τὰ προβλήματα, πολλά και ποικίλα, ὁ κατά τὸ δυνατόν περιορισμὸς τῆς ὕλης και ὄχι ἡ ἐπέκτασις (σ. 159, 264), αἱ διαπιστώσεις (σ. 272) και τὰ συμπεράσματα, ἐν εἶδει ρητορικῶν ἐπιλόγων στὸ τέλος κάθε κεφαλαίου ἢ ὑποδιαίρεσεως (σ. 35, 44, 49-50, 75-76, και ἀλλαχοῦ).

Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ διακινεῖται, διαλέγονται και ἀνταμώνουν τὰ πρόσωπα, αἱ ἰδέαι, τὰ φαινόμενα, παλαιὰ και νέα, τὸ περιβάλλον, ὁ χώρος, ὁ μικρόκοσμος και ὁ μακρόκοσμος και ὁ παράγων τοῦ χρόνου, τὸ παρὸν (σ. 21-27, 65, 75-76, 94, 99, 102-), τὸ τέλος τοῦ Κ' και αἱ ἀρχαὶ τοῦ ΚΑ' αἰῶνος και ἡ μελλοντολογία (σ. 26, 112, 121, 245, 264, 399, 431, 437, 438-449), με' τόνον πάντοτε αἰσιόδοξον, ἀλλὰ και οἱ ἀριθμοὶ με' τὰ στατιστικὰ δεδομένα (σ. 64, 115, 143, 151, 163, 186-187, 190, 203, 334-341, 388, 407-). Αἱ ὑποσημειώσεις (745 τὸν ἀριθμὸν) ἀκολουθοῦν τὴν συνεχῆ μέχρι τέλους ἀριθμησιν, κάτι ποῦ συμβαίνει και εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ συγγραφέως.

Ὁ ἴδιος χρησιμοποιεῖ πλούσιον ὕλικὸν ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἔργα του. Ἦμπορεῖ νὰ εἶπη κανεῖς, ὅτι πολλὰ κεφάλαια ἀποτελοῦν περιλήψεις ἢ συμπύξεις, με' τὰ τελευταῖα νεώτερα στοιχεῖα ἢ δεδομένα τῶν προγενεστέρων ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων ἐργασιῶν του. "Ενας, ὁ ὁποῖος ἔτυχε νὰ διαβάσῃ μερικά ἀπὸ τὰ δημοσιεύματά του, θεωρεῖ τὸ ἔργον αὐτὸ ἐπιτυχές. [Ἰδε βιβλιοκρισίας ἐπὶ δύο προγενεστέρων ἔργων τοῦ Δεληκωστοπούλου ὑπὸ Β. Θ. Σταυρίδου, Θεολογία 45 (1974) 589-590, 47 (1976) 984-986].

Μέσα στὸ κείμενον γίνεται σαφιλῆς χρῆσις κειμένων. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἐπαρκής, καταγράφεται δὲ ἐντὸς κειμένου, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις και εἰς τὸ ἰδιαιτερον εἰς τὸ τέλος κεφαλαίων. Εἶναι ἐγχειρίδια, περιοδικὰ, βιβλία, δημοσιεύματα τῶν κυριωτέρων συγγραφέων, εἰδικῶν διὰ κάθε θέμα. Γίνεται ἀναφορά εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας και εἰς λειτουργικὰ και λοιπὰ κείμενα. (Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ διαλόγου, θὰ προσέθετον τὴν ἐργασίαν τοῦ ὑπογραφομένου, Ἰστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινησεως, Ἀθῆναι, 1964, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1984). Σημειώνεται ἡ περαιτέρω βιβλιογραφία (σ. 150, 154, 205, 240-241, 277, 293, 323, 326, 328-329), καθὼς και μία βιβλιοκρισία (σ. 293). Κρίνονται ἢ χαρακτηρίζονται πρόσωπα, συγγραφεῖς και δημοσιεύματα (σ. 51, 61, 66, 134-135, 139, 154, 244, 266, 277, 304, 307-308, 315-316, 356, 370-371). Εἰς τὸ κεφάλαιον «βιβλιογραφία» (σ. 453-475) τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως δὲν ἀκολουθοῦν πάντοτε τὴν χρονικὴν σειράν. Γίνεται ἀναφορά εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον (σ. 115-, 160, 161-, 197-198, 221, 391), με' τὸν ἀνάλογον σεβασμὸν και κατανόησιν, και εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης (σ. 80, 164). Εἰς τὸν τομέα τῆς στατιστικῆς, κατά μίαν ἀριθμησιν, οἱ Ὀρθόδοξοι εἰς τὸν κόσμον φθάνουν τὰ 80 ἑκατομμύρια (σ. 64), κατ' ἄλλην τὰ 133 και κατ' ἄλλους τὰ 144 ἑκατομμύρια (σ. 115), ἐνῶ, οἱ ρώσσοι Ὀρθόδοξοι τὰ 40-50 ἑκατομμύρια, με' τὸ δυνατόν τοῦ διπλασιασμοῦ αὐτῶν (σ. 186-187). «Σήμερα σὲ γενικὲς γραμμὲς στὴν ὀρθόδοξο θεολογία παρατηροῦνται μεταξὺ ἄλλων δύο ἀτάσεις» ἀξίες λόγου. Ἡ πρώτη, ἡ «πολιτικὴ θεολογία»... Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ τάση τῆς ἐπανόδου στὶς πατερικὲς πηγές» (σ. 75).

Κατὰ τὸν συγγραφέα, αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, «ὡς θεσμός, δὲν ὑπῆρξαν ἕνα ἕκτακτο ἢ περιστάσιακὸν δημιούργημα τοῦ δ' αἰῶνος και ἐξῆς, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἔκφραση τοῦ βιώματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας» (σ. 46). Ἡ πραγματικότης φαίνεται μᾶλλον νὰ κλίνῃ ὑπὲρ τῆς ταῦτοχρόνου ἀποδοχῆς και τῶν δύο σημείων. (Ἰδε Β. Θ. Σταυρίδου, Ὁ Συνοδικὸς Θεσμός εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Θεσσαλονίκη, 1986, σελίδες 253-383). Ὀρθῶς λέγεται, ὅτι ἀπὸ τὰς 21 Οἰκουμενικὰς, κατὰ τὴν

ΡΚαθολικὴν ἐκδοχὴν, Συνόδους, οἱ Ὀρθόδοξοι δέχονται τὰς μὲν πρώτας ἑπτὰ ὡς Οἰκουμηνικάς; τὰς δὲ ὑπολοίπους 14 ὡς γενικάς συνόδους τῆς Δύσεως. Πάντως, μία τοιαύτη τάσις διαχωρισμοῦ διαφαίνεται καὶ εἰς τοὺς κύκλους τῆς ΡΚαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ θεολογίας (σ. 46, 50, 110, 129, 232-236). Ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ τὴν ἐπὶ Φωτίου σύνοδον τοῦ 879 ὡς ὀγδόην Οἰκουμηνικὴν καὶ ὁμιλεῖ περὶ συγκλήσεως ἐνάτης Οἰκουμηνικῆς Συνόδου ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων (σ. 117). Εἰς τὰς συγχρόνους πανορθόδοξους διασκέψεις συμμετέχουν οἱ ἐκπρόσωποι 14 ὀρθοδόξων πατριαρχείων, αὐτοκεφάλων καὶ αὐτονόμων Ἐκκλησιῶν (σ. 235). Αἱ εἰς τὸ Βελιγράδιον συνελθοῦσαι τὸ 1966 θεολογικαὶ ἐπὶ τῶν διαλόγων ἐπιτροπαὶ δὲν συνιστοῦν πανορθόδοξον διάσκεψιν (σ. 139).

Ὁ συγγραφεὺς προσάπτει κατηγορίας εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους τοὺς συνδιαλεγομένους μετὰ τῆς ΡΚαθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν ἐπίσημον μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν θεολογικὸν διάλογον (σ. 122, 138), καλῶν αὐτοὺς «ἐνωτικὸς ὀρθοδόξους». Ἐπιτρέπεται ἄραγε μία τοιαύτη κατηγορία ἀπὸ ἓνα σοβαρὸν ἐπιστήμονα;

Τὸ Παγκόσμιον Συμβούλιον τῶν Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ) καὶ τὰ κείμενά του τὰ κρίνει αὐστηρῶς. Φαίνεται ὁ συγγραφεὺς νὰ ἀγνοῇ ἢ νὰ παραμερίσῃ τὴν σημαντικὴν ἀπὸ θεολογικῆς πλευρᾶς ἐπίδρασιν τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ παρουσίας ἐπὶ τῶν κειμένων τούτων καὶ τὰς παρατηρήσεις τῶν Προτεσταντῶν μελῶν τοῦ ΠΣΕ περὶ τοῦ τοιοῦτου (σ. 125).

Ἡ εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις μυστηριακὴ ἐπικοινωνία τῶν ΡΚαθολικῶν καὶ τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν Ρωσσίαν ἤρθη τὸ 1986, μετὰ ἀπὸ ἀπόφασιν πάλιν τῆς Ἱ. Συνόδου τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (σ. 196).

Αἱ εἰς τὰς χώρας τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Πολωνίας ὀρθόδοξοι Θεολογικαὶ Σχολαὶ ἦσαν συνδεδεμένοι μὲ τὰ κατὰ τόπους Πανεπιστήμια. Ἔλαβον ὅμως τὴν μορφήν τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεολογικῶν Ἀκαδημιῶν μετὰ τὸν χωρισμὸν Ἐκκλησίας καὶ πολιτείας κατὰ ἢ μετὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον (1939-1945) εἰς τὰς σοσιαλιστικάς χώρας τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης (σ. 284). Διὰ τὰς χώρας ταύτας ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι ἐκεῖ «ἡ ὀρθόδοξος θεολογία καλλιεργεῖται «προφορικῶς» (ἢ διὰ τοῦ παρανόμου τύπου) ὡς «ζῶσα πίστη» (σ. 194). Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ταύτας συναντῶνται ἐκδόσεις τῶν ἀγίων Γραφῶν, τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, λειτουργικῶν βιβλίων, θεολογικῶν ἔργων καὶ περιοδικῶν. Ἡ θεολογικὴ παραγωγή παρουσιάζει μίαν ἰδιαιτέραν ἀνθησιν π.χ. εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρουμανίας.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Κύπρου, Ἑλλάδος, θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Φιλανδίας (σ. 116).

Ἡ Ἀλβανία ἔχει διπλωματικάς σχέσεις καὶ μετὰ τὴν Τουρκίαν (σ. 171).

Μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων τῆς διασπορᾶς, ποὺ δὲν εὐρίσκονται εἰς ἀρίστους σχέσεις μετὰ τὰς μητέρας αὐτῶν Ἐκκλησίας, ἐκτὸς μιᾶς ὁμάδος ῥώσων ὑπάρχουν καὶ ἀνάλογοι ὁμάδες σέρβων, ρουμάνων, βουλγάρων καὶ ἀλβανῶν ὀρθοδόξων (σ. 176). Ἀριθμητικῶς, ἐὰν δὲν κάμνω λάθος, ἡ πρώτη ὁμάς εἰς τὴν διασποράν παραμένει ἡ ἑλληνικὴ καὶ ὄχι ἡ ῥωσικὴ (σ. 177).

Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ διαλόγου, κατόπιν βεβαίως τῆς ἀδείας τοῦ συγγραφέως, συνεχίζω τὸν διάλογον. Τὸ βιβλίον τοῦτο, μολονότι φέρει τὸν τίτλον «Ὀρθοδοξία», ἀναφέρεται πολλάκις εὐστόχως καὶ εἰς τὰς δυτικάς Ἐκκλησίας, τὴν ΡΚαθολικὴν καὶ τὰς Προτεσταντικάς τοιαύτας. Διὰ τὴν ΡΚαθολικὴν Ἐκκλησίαν (σ. 29, 40, 46, 49-50, 58-60, 60—, 81, 100-110, 118—, 199-216, 232-236, 420, 429). Ὁ συγγραφεὺς, ὁμιλῶν διὰ τὴν ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ ἐργασίας τῶν ρκαθολικῶν θεολόγων, λέγει: «Ἡ Β' Βατικάνειος Σύνοδος μετὰ τὰ δέκα ἕξι κείμενά της, περιώρισε τὸ χῶρον αὐτὸ ἀκόμα πῶς πολὺν» (σ. 110). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, θὰ ἦτο δυνατὸν ἐξ ἀντικειμένου νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ β' βατικάνειος σύνοδος (1962-1965), ἀπὸ πλευρᾶς ρκαθολικῆς οὐδὲν νέον δόγμα ἐξέδωκεν, ἐπιβεβαιώσασα μόνον

τὰ βασικὰ δόγματα τῆς πίστεως· εἰς οὐδεμίαν καταδίκην προσώπου προέβη καί, γενικῶς, ὅπουδήποτε ἦτο δυνατόν, διήνοιξε καὶ διηύρυνε τὸν ὄριζοντα καὶ παρέσχεν ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ δράσεως εἰς τοὺς ραθολικοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας καὶ θεολόγους. Μετὰ τὴν σύνοδον ταύτην (1962-1965), γινόμεθα μάρτυρες τῶν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο κατευθύνσεων τῆς ραθολικῆς θεολογίας καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τάσεων τῆς ρωμαϊκῆς κουρίας καὶ τῶν ραθολικῶν κύκλων διὰ τὸ δυνατόν ἢ μὴ τῆς συγκλήσεως μιᾶς νέας, κατ' αὐτοὺς, οἰκουμενικῆς συνόδου (σ. 110, 46, 50, 129, 232-236). Ὁρθῶς ἐπισημαίνεται, ὅτι «Ἡ Παπικὴ Διπλωματικὴ Ὑπηρεσία εἶναι μία ἀπὸ τὶς ἱκανότερες τοῦ Κόσμου» (σ. 216). Προκειμένου διὰ τὰ στίγματα τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου τῆς Ἀσσίζης, λέγεται: «γὰρ τοὺς Ὁρθοδόξους τὰ στίγματα αὐτὰ εἶναι ἀκατανόητα καὶ ἐκτὸς τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως» (σ. 59). (Ἴδε Β. Θ. Σταυρίδου, «Ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης», Ὁρθοδοξία 35 (1960) 173-188, 303-315, ἄν. Σταμπούλ, 1960).

Κατὰ τὸν συγγραφέα, «Ὁ Προτεσταντισμὸς, παρὰ τοὺς εὐφημισμοὺς γιὰ τὴν ὀρθόδοξο μυστικὴν θεολογίαν, θεωρεῖ κάθε ἄσκησις σὰν κάτι τὸ ἄσκοπο καὶ τὸ γελοῖο καὶ ἀντιτίθεται σαφῶς πρὸς τὸν μυστικισμὸν» (σ. 58). Νομίζω, ὅτι ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς σήμερον δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἀπόλυτα, μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν ζυμώσεων. (Εὐρύτερον διὰ τὸν Προτεσταντισμὸν βλ. σ. 101—, 111-112, 118—). Διὰ τὴν ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν, ἴσως θὰ ἦτο καλύτερον, ἀντὶ τοῦ ὅρου «Ἀγγλικανικὴ Κοινότης» ὅπως χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «Ἀγγλικανικὴ Κοινωνία» (σ. 151, 152, 154).

Τὸ παρὸν βιβλίον ἀποτελεῖ ἓν εὐχάριστον καὶ οὐσιωδὲς ἀνάγνωσμα, ἀλλὰ καὶ βασικὸν βοήθημα διὰ τὸν ὀρθόδοξον θεολόγον καὶ τὸν ὀρθόδοξον πιστόν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΑΝΣ

Mario Girardi, *Santa Sofia, Le origini del culto e la diffusione in Italia meridionale* (ἀνάτ. ἐκ τοῦ τόμου: «GIOIA, una città nella storia e civiltà di Puglia»), ἐκδ. Schena, Fasano 1986, σελ. 151-313.

Πρόκειται γιὰ μιὰ πολὺ σπουδαία ἐπιστημονικὴ μελέτη, στὴν ὁποία ὁ γνωστός ἐρευνητὴς Μ. Girardi ἐπανερχεται σ' ἓνα προσφιλές του θέμα, μὲ τὸ ὅποιον εἶχε ἀσχοληθεῖ καὶ πρὶν λίγα χρόνια (1983). Μὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ χρῆσις τῆς βιβλιογραφίας ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τῆς Ἁγίας Σοφίας (Χριστός, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ — Ἀγ. Σοφία καὶ οἱ τρεῖς θυγατέρες τῆς Πίστεως, Ἐλπίς καὶ Ἀγάπη), λύνοντας ἢ θέτοντας προβλήματα κ' ἐρωτηματικά, γιὰ τοὺς ἱστορικοὺς, ἀγιολόγους, λειτουργιολόγους.

Ἡ ὅλη μελέτη ἀφορᾷ στὶς ἀρχές τῆς λατρείας (καὶ τὴν ἐξάπλωσι) τῆς ἁγ. Σοφίας στὴ νότια Ἰταλία καὶ ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ τῆς Puglia, ὅπου καὶ τὸ Μπάρι καὶ ἡ παλαιὰ πόλις Gioia del Colle. Ὁ σ. διαίρει τὴ μελέτη του, γιὰ συστηματικώτερη ἐξέτασι, σὲ τρία μέρη. Στὸ Α' Μέρος (σελ. 155-193) ἐξετάζει τὶς χρονολογίες καὶ τὶς ὑποθέσεις γιὰ τὶς ἀρχές τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀγ. Σοφίας. Στὸ Β' Μέρος (σελ. 195-230) ἐρευνᾷ τὴν ἐξάπλωσι τῆς ἑορτῆς καὶ τῆς τιμῆς τῆς Ἀγ. Σοφίας στὴν περιοχὴ τῆς Puglia. Στὸ Γ' Μέρος (σελ. 231-313) ἐξετάζεται ἡ λατρεία τῆς Ἀγ. Σοφίας στὴν ἰδιαίτερη περιοχὴ, ποὺ ἀναφέρεται ὁ Τόμος, δηλ. στὴν Gioia del Colle (Bari). Τὸ τελευταῖο τοῦτο Μέρος, ποὺ εἶναι καὶ τὸ πιὸ πλούσιον εἰκονογραφημένο, μὲ χάρτες, ἀσπρόμαυρες καὶ ἐγχρωμες εἰκόνες, μᾶς δίνει πολλὰ ἱστορικά, λειτουργιολογικά, ἀρχαιολογικά κ.ἄ. στοιχεῖα, μαζὶ μὲ τὶς σλαβικὰς καὶ ἄλλας ἐπιδράσεις στὴν τοπικὴ λατρεία, περιέχει σύντομα Συμπεράσματα, καὶ κλείνει μ' ἓνα Ἐπίμετρο (κείμενο ἀρχιεπ. Bari, τοῦ 1578).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Μεν. Μαυρίδης, *Βυζαντινοὶ ναοὶ στὴν Πόλη*, (ἔκδ. τοῦ «Συνδέσμου Ἀποφοίτων τοῦ Ἱωακείμειου Παρθεναγωγείου»), Ἀθήνα 1986, σελ. 138.

Ἡ πολυτελέστατη αὐτὴ καὶ σὲ μεγάλο σχῆμα ἔκδοση, πού τιμᾷ καὶ τὸ συγγραφέα καὶ τὸ Σύλλογο πού βοήθησε στὴν πραγματοποίησή της, εἶναι μιὰ προσφορά γνώσεως καὶ ἀγάπης στὴν Τέχνη καὶ τὴν Ἱστορία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ κ. Μαυρίδης, προικισμένος συγγραφέας καὶ μὲ ἀξίολογο ἔργο στὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας, πρόσφερε τίς ὑπηρεσίες του στὴ Μ. Ἐκπαίδευση ἐπὶ πολλὰ χρόνια, στὴν ἔνδοξη γενετείρᾳ του, πού ἀγάπησε καὶ πόνεσε. Καρπὸς αὐτῆς τῆς ἀγάπης εἶναι καὶ τοῦτο τὸ ἔμορφο βιβλίον του, πού περιγράφει 22 ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαία μνημεῖα τῆς Πόλης, δίνοντας συγχρόνως σχέδια, κατόψεις, φωτογραφίες, εἰκόνες, πού, ὅλα μαζί, ἀποτελοῦν μιὰ μυσταγωγία στὸ χῶρο τῆς βυζαντινῆς τέχνης (ἀρχιτεκτονικῆς, ἀρχαιολογίας, εἰκονογραφίας). Ἡ μέθεξ τῶν σ. φαίνεται παντοῦ. Ἴσως δὲν εἶναι βιβλίον γιὰ τοὺς σοφοὺς, ἀλλὰ γι' αὐτοὺς πού ἔχασαν, μὰ δὲν ἔπαψαν ν' ἀγαποῦν τὴ Βασιλεύουσα· καθὼς κ' ἐκείνους πού δὲν τὴν ἐγνώρισαν ἀκόμη. Ἴδου ἓνα μικρὸ δεῖγμα γραφῆς: «Ἐνας παιάνας εἶναι ἡ εἰκόνα αὐτῆ, ἓνα ἔπος ὀλάκερο, ἄσμα ἐλπιδοφόρο, τροπᾶριον παρμένο ἀπὸ τὴν ὑμνωδία, κατεβατὸ ἀπὸ «γράμματα» ἐκκλησιαστικά. Ἡ παράσταση μιλάει, διηγεῖται, ὑπόσχεται. Ὅπως μιλοῦσε πάντα ἡ μνημειακὴ ζωγραφικὴ στὸ Βυζάντιον. Ὅ,τι ἰστόρησε μὲ ἀφέλεια ὁ συναξαριστής, τὸ πῆρε ὁ ζωγράφος καὶ τὸ ἔκανε χρῶμα, τὸ ἔκανε μορφὴ, τὸ ἔπλωσε πάνω στὸ ἐπίχρισμα. Νὰ βλέπει ὁ Χριστιανὸς ὁ ἀγράμματος καὶ νὰ νοεῖ τὴν ἱερὴ ἱστορία τῆς πίστεως του. Νὰ σπουδάζει ἐποπτικὰ τὴν Ὁρθόδοξίαν» (σελ. 130).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Ὁ Βίος καὶ ἡ Θεολογία του (1296-1359), Θεσσαλονίκη 1984, σελ. με' +290 (β' ἔκδ.).

Μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀσχολήθηκα πρὶν δέκα χρόνια, ὅταν εἶχε παρουσιαστῆ ἡ πρώτη ἔκδοση (βλ. Π. Β. Πάσχος, Ὑψία αἰνέσεως, Ἀθ. 1978, σελ. 112-117, κεφ. «Θεολογικὴ ἀναγέννηση»), ὑπογραμμίζοντας τὴ σπουδαιότητά του γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν Ἐπιστήμη. Ἡ σεμνότης τοῦ συγγραφέως μᾶς λέει, πὼς τὸ βιβλίον «δὲν ἔχει ἀξιώσεις ἐπιστημονικῆς πραγματείας» (σελ. κδ'). Πιστεύουμε, ἀντίθετα, πὼς τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ μεγάλη προσφορά ἔχει μόνον στὸν «μέσον Χριστιανόν», ἀλλὰ καὶ στοὺς θεολόγους καὶ τοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονες, γιὰτὶ εἶναι γραμμένο μὲ γνώση τῶν πηγῶν καὶ ἀκρίβεια, ἀλλὰ καὶ γνώση τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ μιὰ συνθετικὴ βιογραφία, ὅπου καὶ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου μᾶς παρουσιάζονται μὲ τόσο παιδευτικὸ καὶ γοητευτικὸ τρόπον, ὥστε μποροῦμε νὰ τρεφόμεσθε μὲ τὰ ζωπάροχα διδάγματά του, μαθαίνοντας «περὶ Θεοῦ καὶ Ἀνθρώπου, περὶ ἀρετῶν καὶ παθῶν, περὶ νοερᾶς προσευχῆς καὶ ἀκτίστου φωτός, περὶ δακρύων καὶ πνευματικῶν πένθους, περὶ σκιρτήματος καρδίας καὶ συμμετοχῆς τοῦ σώματος εἰς τὰς ἀγαλλιάσεις τῆς ψυχῆς, ἐνεργουμένας ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (8π. π.). Τὸ πιὸ εὐσύνοπτον ἴσως ἔγχειρίδιον γιὰ τὴν εἰσαγωγή στὴ Θεολογία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, πού, χωρὶς νὰ καταργεῖ τὰ γραφέντα ἀδυστηρῶς ἐπιστημονικὰ περὶ τοῦ Ἁγίου, ἀνοίγει ἓνα δικὸ του δρόμον, μὲ καθαρὰ ὀρθόδοξα καὶ μυστικὰ-ἡσυχαστικὰ κριτήρια.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Photii patriarchae Constantinopolitani, Epistulae et Amphilochia, ἔκδ. Β. Laourdas-L. G. Westerink. Lipsiae [Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum teubueriana], vol. I, 1983· vol. II, 1984· vol. III, 1985.

Εἰς αὐτὰ τὰ τρία τεύχη ἀπεθησαυρίσθη ὅλος ὁ κόπος τῶν φιλολόγων μᾶς ἑκατοντα-

ετίας καὶ πλέον, οἱ ὅποιοι ἐμελέτησαν καὶ ἐξέδωκαν ἔργα τοῦ Φωτίου. Ἡ ἀγάπη τοῦ αἰ-
 δίμου Λαούρδα πρὸς τὴν μεγάλην αὐτὴν προσωπικότητα τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου ἦτο γνωστὴ.
 Δημοσιεύσας εἰς ἔκδοσιν κριτικὴν τὰς ὁμιλίας του, ἀνήγγειλεν ὅτι παρεσκευάζετο καὶ ἔκ-
 δοσις τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν Ἀμφιλοχίων· ἡ ἔνασχόλησις, ὅμως, μὲ πολλὰ ἄλλα σπουδαῖα
 ζητήματα καὶ ὁ κάπως πρόωρος θάνατος δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν χαλκέντερον φιλόλογον νὰ
 πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπόσχασίν του. Ὅ,τι εἶχεν ἐπιτελέσει ὁ μακαρὴτης, πρὸς διόρθωσιν
 τοῦ κειμένου, παρέδωκεν ἡ χήρα του κυρία Λουίζα Σουνδίκια-Λαούρδα εἰς τὸν Westerink,
 ὁ ὁποῖος ἐπεμελήθη τῆς λαμπρᾶς αὐτῆς ἐκδόσεως. Ἀντιβάλλονται ὅλοι οἱ κώδικες, περισυν-
 ἄγονται ὅλοι αἱ ἐπιστολαὶ, αἱ ἀνακαλυφθεῖσαι κατὰ καιροῦ καὶ ἐκδοθεῖσαι σποράδην, καὶ
 ἀξιοποιεῖται ὁ μόνος ὅλων τῶν μελετητῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν καθ' ἐπιστολῆς εὐρίσκεται σύν-
 τομος λατινικὴ περίληψις καὶ χρονολόγησις, εἰς δὲ τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος, κατὰ τὰ σή-
 μερον κρατοῦντα, δύο ὑπομνήματα· εἰς τὸ πρῶτον ἀναγράφονται αἱ πηγαί, καὶ εἰς τὸ δεύ-
 τερον αἱ διάφοροι ἀναγνώσεις τῶν κωδίκων. Οἱ ἐν τέλει τοῦ τρίτου τόμου πίνακες ἀντι-
 στοιχίας τῶν ἐπιστολῶν, κατὰ τὰς ἐκδόσεις Λαούρδα-Westerink, Montacutii, Migne,
 Βαλέττα, Οἰκονόμου, βοηθοῦν πολὺ. Πρὸ τίνος ἐδημοσίευσεν μερικὰς διορθώσεις εἰς τὸν
 Φώτιον, μελετῶν δὲ ἐκ νέου τὰς ἐπιστολάς ἐμμένω εἰς τὰ τότε γραφέντα· μόνον τὸ ἐν ἐπιστ.
 1,1030 (Βαλέττα, ἐπιστ. 6, σ. 241) «διὸ οὐδεμία ὄνησις παραίνεσις ὀργιζομένω» μοῦ φαί-
 νεται τώρα ὑγιές, διότι καὶ ἐν Ἀμφιλ. Α' (Οἰκονόμου, σ. 10, κβ') φέρεται «...μηδεμία ὄνη-
 σις τοῖς οὕτω κεκρατημένοις ἐπιτίμησις ἢ παραίνεσις...». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σύνταξιν,
 ἐννοεῖται τὸ ρ. «ἐστὶ» καὶ κατηγορούμενον εἶναι ἡ «ὄνησις». Δὲν εὐσταθεῖ ἄρα ἡ πρότασις
 μου νὰ μεταγραφῇ «παραίνεσεως» (Θεολογία τ. 57, 1986, σ. 583). Εἰς τὴν αὐτὴν ἐπιστολὴν
 ἐπίσης στ. 321 ἔγραψα «προνομεῖν» ἀντὶ τοῦ κοινῶς φερομένου «προνομεῖν», ἀλλὰ τώρα
 μᾶλλον ἀσπάζομαι τὴν γραφὴν τοῦ Β «π ρ ο ν ε ὑ ε ι ν».

Ἐν τέλει, παρατηροῦμεν ὅτι διὰ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς προάγεται ἡ περὶ τὸν Φώτιον
 γυνῶσις καὶ ἔρευνα.

Πρεσβ. Κ. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

«Θ Ε Ο Λ Ο Γ Ι Α»

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΤΩ ΝΟΜΩ
 ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

† Ὁ Πειραιῶς ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ

† Ὁ Καστορίας ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Εὐάγγελος Δ. Θεοδώρου, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,
 Ἀγαθουπόλεως 44, 112 52 - Ἀθῆναι.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ἰωάν. Μιχαήλ, Ἰασίου 1, 115 21, Ἀθήνα